
AMAÇ DEĞİŞİM ARAÇ DEVRİM: SON DÖNEM OSMANLI DÜŞÜNCESİNDE DEĞİŞİM FİKRİ ÜZERİNE

*

*Özgür Adadağ**

ÖZET

Her toplum gibi Osmanlı toplumu da tarihi boyunca değişim yaşamıştır. Fakat, değişim fikrinin Osmanlı siyasal düşüncesinde sürükleyici güç, temel amaçlardan biri niteliğini kazandığı XIX. yüzyıl bir farklılık sunar. Eylem olarak devrim, bu dönemde değişim amacına siyasî düzlemde ulaşmanın yollarından biri olarak görülür.

Biz bu çalışmada değişim amacına ulaşmak için araç olarak görülen devrim fikrinin Osmanlı düşüncesinde nasıl değerlendirildiğini ve devrim aracı ile amaçlanan değişimin içeriğini inceleyeceğiz.¹ Bu doğrultuda, öncelikle akademik yazında devrim kavramının genel olarak ne ifade ettiğine ve bu kavramın değişim ile olan bağlantısına, özellikle XIX. yüzyılı temel alarak

* Galatasaray Üniversitesi, Siyaset Bilimi Bölümü Araştırma Görevlisi

¹ Bu çalışmada incelediğimiz dönem içinde kullanılan terimler ihtilal ve inkılab olmakla birlikte metin içinde bütünlük sağlamak amacıyla devrim terimini kullanacağız.

değineceğiz. İkinci aşamada ise XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren olumlu bir şekilde algılanmaya başlanan devrim fikrini o dönemde yayımlanmış olan bazı yazılardan hareketle değerlendirip devrim ile ulaşılması amaçlanan değişimin ne anlama geldiğini anlamaya ve son olarak da değişimi başlatmak için araç olarak görülen devrim anlayışının kökenlerini görmeye çalışacağız.

Anahtar Kelimeler: Değişim, Osmanlı Devleti, Osmanlı Toplumunu, aydınlar, devrim

DEVİRİM VE DEĞİŞİM

Devlet, ulus, etnik grup, ulusal çıkar, barış, siyaset, vs. örneklerinde olduğu gibi sosyal bilimlerin inceleme alanına dahil olan birçok kavram muğlaktır. Bu durum, söz konusu kavramlara yüklenen siyasal ve ideolojik içerikten kaynaklandığı gibi, kavramların çok açık bir tanımının yapılmasının zor olması gerçeğine de dayanmaktadır. Devrim kavramı da bu tip tanımların zor kavramlara iyi bir örnek teşkil eder. Zira, devrim kavramının, sanayi devrimi, teknolojik devrim, kültürel devrim, sanatsal devrim, cinsel devrim, vs. gibi çok geniş bir alanı kapsamasının yanı sıra, günlük kullanımda her türlü değişimin devrim olarak adlandırılması bu kavramın tanımlanmasını daha da zorlaştırmaktadır. Ancak, bu çok çeşitli kullanımlar içinde devrimin siyasal, ekonomik ve sosyal değişimi tanımlayacak şekildeki kullanımı hem en yaygın hem de tarihsel gerçekliğe en uygun olanıdır.

Sadece siyasal alanla sınırlı kalınsa dahi, birçok çalışmanın da belirttiği gibi gerçekleşmiş bütün devrimleri açıklayabilecek genel bir teori önerilemek, bu devrimleri gruplandırmak ve hatta bu kavramın genelgeçer bir tanımını vermek hayli zordur. Charles Tilly'nin nükteli bir şekilde belirttiği gibi: "Ne zaman biri çıkıp benzersiz ve genel bir devrim teorisi sunacak olsa, bir başkası bu teoriye 'oturmaman' örneklerle çabucak müdahale edip onun teorisinde değişiklikler önerir, ya da kendisi yeni bir teori ortaya atar."²

Devrim kavramının muğlaklığı ayaklanma, isyan, hükümet darbesi, islahat (reform), yeniden yapılanma (restorasyon) gibi kavramların devrimle eşanlamlı kullanılmasından kaynaklandığı gibi; devrim tanımının değişim, kopuş, yenilik, şiddet gibi farklı kelimeleri içermesinden de ileri gelmektedir. Aslında "az sayıda kavram, yıkma-yeniden oluşturma; ölüm-yeniden

² Charles Tilly, *Les révolutions européennes. 1492-1992*, Seuil, 1993, s.29. (kitabın Türkçe çevirisi için, *Avrupa'da Devrimler 1492-1992*, (çev. Ö. Arıkan), Yeni Binyıl yayınları, tarihsiz.)

doğuş; geçmiş-gelecek; umut-düş kırıklığı; kaçınılmaz evrim-sert müdahale gibi birbirine tamamen zıt anlamları içinde barındırır.”³

Tüm bu muğlaklığa rağmen devrim kavramının en ayırdedici belirleyeni, istisnasız tüm tanımlama girişimlerinde yer alan değişim kelimesidir. Aslında tüm devrimler bir değişim umudunun ürünüdür. Her devrim birçok alanı etkileyen yeni bir yapı kurarak iktidardakileri, kurumları, kuralları, siyasal rejimi değiştirir ya da değiştirmeyi amaçlar. Bunun da ötesinde gerçekleştiği toplum için yeni bir algılama yaratarak özgürlük ve eşitliğin, dinin, işçi sınıfının veya totaliter bir dünya görüşünün hakim olacağı paradigma değişimini hedefler.

Değişim fikrinin devrim kavramını tanımlamadaki belirleyici rolüne karşın, aynı durum şiddet, yenilik veya kopuş gibi bu kavramın tanımını yapanlar tarafından sıklıkla kullanılan kelimeler için geçerli değildir. Devrim geçmişle bir kopuşu simgeler, ama Alexis de Tocqueville’den beri biliyoruz ki kopuş kadar süreklilik de devrim kavramının tanımlayanlarındandır.⁴ Diğer taraftan, devrimin yol açtığı değişimin “biçimi” ya da “boyutu”yla ilgilenebilmesi ile bağlantılı olarak, şiddet kavramı devrim tanımında ya öncelikli olarak yer almakta ya da arka planda kalmaktadır. Devrimin “nasıl” gerçekleştiğine cevap arayanlar tanıtımda şiddete öncelik vermekte, “neyi” değiştirdiğine cevap arayanlar ise devrim tanımına şiddeti katmamaktadırlar. Örneğin, Kramnick ve Zagorin’e göre bu iki kavramın özdeşleştirilmesi bir hata olacaktır, çünkü, devrimi politik değişimin şiddet içeren şekli olarak tanımlarsak şiddet içermeyen devrim olasılığı gibi devrimci olmayan şiddet olasılığını da dışlamış oluruz.⁵

Aslında, devrim kavramının tarih içindeki kullanımına baktığımızda XVII. yüzyıla kadar güncel kullanımının tam tersi bir anlam içerdiğini görmekteyiz. Ortaçağ döneminde devrim kavramı, astronomi bilimi ile ilişkili olarak gezegenlerin dairesel hareketinde olduğu gibi başlanılan noktaya geri dönme hâlini tanımlıyordu. Devrimin, kökten ve ani bir değişim yaratarak

³ Alain Rey, « Révolution ». *Histoire d’un mot*, Paris, Gallimard, 1989, s.18.

⁴ Tocqueville’in 1789 Fransız devrimini tarihte gerçekleşmiş bir olay, sadece bir kırılma noktası olarak değil, tarihsel süreç içindeki bir aşama olarak devamlılık çerçevesinden incelediği kitabı *L’ancien régime et la révolution*, GF-Flammariion, 1988 (ilk basım 1856), (*Eski Rejim ve Devrim*, (çev. T. Ilgaz) Kesit Yayıncılık, 1995.)

⁵ “Eğer devrimi şiddet yoluyla gerçekleşen hükümet değişikliği olarak tanımlarsak, 1946 ve 1965 yılları arasında 135 devrim, 1900 ve 1965 yılları arasında ise 367 devrim kaydedebiliriz.” P. A. R. Calvert, “Revolution : The Politics of Violence”, *Political Studies*, 15, 1967, alıntılan, Isaac Kramnick, “Reflections on revolution : Definition and explanation in recent scholarship”, *History and Theory*, 1972, s.28-29. Ayrıca bkz., Perez Zagorin, “Theories of Revolution in Contemporary Historiography”, *Political Science Quarterly*, Vol. LXXXVIII, no.1, Mart 1973, s.46.

yeni bir düzenin başladığı süreci tanımlamak için kullanımında en önemli dönemeç 1789 Fransız devrimi ile geçilmiş ve bu süreç 1917 Rus devrimi ile pekişmiştir. Bu iki tarih ile devrim, eskiden olana geri dönüşü değil, yeni olanın birden ve şiddetli bir süreç sonrasında ortaya çıkmasını simgelemeye başlamıştır. Öngörülemez olan öngörülür olana, düzensizlik düzene, olağandışılık olağanlığa üstün gelmiştir. Böylece devrim, tarihsel süreç içinde, "gökyüzünden yeryüzüne inmiş", dairesel hareketi ve başlangıç noktasına geri dönüşü simgelemekten çıkıp değişim, farklılaşma anlamını taşır hale gelmiş ve kullanım alanı değişerek siyasî bir anlam kazanmıştır.⁶

Özellikle 1789 Fransız devrimi sonrası gelişen olaylar devrim kavramını daha sonraki dönemlerin anahtar kelimelerinden biri haline getirmiştir. XIX. ve XX. yüzyıllar içerikleri farklı olan birçok devrime sahne olmuş ve bu devrimler gerçekleştirildikleri ülkeleri olduğu kadar diğer coğrafyaları da etkilemiştir. Tarihçi René Rémond, XIX. yüzyıl devrimlerinin farklılığını şu şekilde açıklar: "Bu yüzyıl devrimler yüzyılı olarak adlandırılabilir, çünkü, başarılı olsun ya da olmasın şimdiye değin gerçekleşen hiçbir ayaklanma, isyan ya da iç savaş bu devrimler kadar etkili olmadı. Bu devrimlerin ortak noktası, neredeyse hepsinin varolan düzene (siyasal rejim, sosyal yapı veya yabancı egemenliği) karşı gelmeleri idi, neredeyse hepsi özgürlük, sosyal veya siyasal demokrasi, bağımsızlık veya ulusal birlik için gerçekleşmişti."⁷ Diğer taraftan Hannah Arendt "savaşlar ve devrimler XX. yüzyılın fizyonomisini belirlemişlerdir" diyerek benzer bir tespiti bir sonraki yüzyıl için yapmaktadır.⁸ Zaten, devrimler üzerine yapılmış çok sayıda çalışmada görüldüğü üzere bu yüzyıllar "devrimler çağı", "demokratik devrim dönemi" gibi başlıklar altında incelenmiştir.⁹

GENÇLİK VE DEĞİŞİM

Son iki yüzyılın devrimler dönemi olarak incelenmesinin en önemli sebeplerinden biri, -ilerleme fikri ile ilişkili olarak- değişimin temel amaç ol-

⁶ Kavramın siyasileşme sürecinde en önemli rolü oynayan ve günümüz yazırında kavramın algılanma şeklini belirleyen dört devrim Fransız ve Rus devrimleri öncelikli olmak üzere, bu ikisinin de öncülü olan İngiliz (1688) ve Amerikan (1776) devrimleridir. Bu dört devrim kendilerinden sonra gerçekleşen tüm devrimleri anlamakta kıstas olarak kullanılmamışlar ve varolan düzeni değiştirme amacı güden her girişimin devrim olarak adlandırılıp adlandırılmamasında belirleyici rol oynamışlardır.

⁷ René Rémond, *Le XIXe siècle. 1815-1914. Introduction à l'histoire de notre temps - 2*, Paris, Editions du Seuil, 1974, s.7.

⁸ Hannah Arendt, *Essai sur la révolution*, Paris, Gallimard, 1967, s.9.

⁹ Robert Palmer, *The Age of the Democratic Revolution*, 2 vol, Princeton, 1959-1964. Eric J. Hobsbawm, *The Age of Revolution*, Londra, Weidenfeld and Nicolson, 1962 (*Devrim çağı: 1789-1848* (çev. J. Ergüder ve A. Şenel), Ankara, V Yayınları, 1989).

masıdır.¹⁰ Zaten, XIX. yüzyılda Osmanlı aydınlarını devrim kavramına yaklaştıran da, bu kavramın belirleyicisi olan değişim fikridir.

Değişim fikri özellikle XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Osmanlı aydınının düşünce kalıplarını belirlemede önemli bir yere sahipti. Bu dönem aydınlarının fikirleri, dünya görüşleri ve etkilendikleri Batı düşüncesini algılama biçimleri bir bütünlük arzetmemesine rağmen; başarısız, geri kalmış, fakir ve parçalanmakta olan İmparatorluklarının karşısında, muzaffer ve zengin Avrupa'yı görmeleri, onları aynı amacın çevresinde birleştiriyordu: Varolan siyasal yapıyı değiştirmek. Batı Avrupa'daki teknik ilerlemeye duyulan hayranlık Osmanlı aydınının Batı'yı algılama şeklini belirleyen en önemli etkendi. Bununla birlikte, XIX. yüzyıl, dünyada yeni değerlerin, kavramların ve fikirlerin hayat bulduğu bir dönemdi. Osmanlı aydınının bu yeni oluşumların etkisiyle kurguladığı dünya ile varolan durum arasındaki farklılık onu harekete geçiriyordu. Tüm muhalif hareketlerde olduğu gibi hayal edilen, ideal sistem ile varolan arasındaki uyumsuzluk onların değişim talebini açıklıyordu.

Osmanlı aydınındaki değişim talebinin simgesel bir göstergesi, 1908 Devrimi öncesinde iktidara muhalefetleri ile ön plana çıkan "Jön Türk" (Genç Türk) ve onların öncülü olan "Genç/Yeni Osmanlılar" gruplarının isimlerinde yer alan "genç" sıfatıdır. Şükrü Hanioglu, Jön Türk teriminin muhalif bir içeriği olduğunu belirtirken İttihatçıların 1908 devriminin ardından iktidara geldikten sonra kendilerini muhalefeti çağrıştıran Jön Türk şeklinde adlandırmadıklarını, bu tanımlamanın kendileri tarafından sadece 1908'e kadarki dönemde kullanıldığını belirtir.¹¹ Bu durum bize genç sıfatı ile muhalif duruş arasındaki ilişkiyi gösteren iyi bir örnektir.

Bu sıfat fiziksel bir anlam içermesinin yanı sıra, yeni bir kuşağın farklı düşüncelerle yeni bir yapı oluşturma talebini belirtmektedir. Aslında bu sıfatın Avrupa'da XIX. yüzyıl boyunca değişimi amaçlayan gruplar tarafından kullanılmasına sıkça rastlanır: Bu yüzyıl, gençlik mitinin tüm Avrupa'da devrimci bir güç olarak kullanıldığı dönemdir¹².

¹⁰ İlerleme fikrinin bu iki yüzyılda nasıl etkili olduğu ve bu etkinin doğurduğu çelişki ve tartışmalar için Pierre-André Taguieff, *L'effacement de l'avenir*, Paris, Galilée, 2000.

¹¹ "The Young Turks on the verge of the 1908 Revolution", içinde Edhem Eldem (ed.), *Première rencontre internationale sur l'Empire ottoman et la Turquie moderne*, İsis, 1991, s.287-288. Bu açıklamaya eklenilmesi gereken nokta, Jön Türk teriminin 1908 öncesi tüm muhalif grupları tanımlaması, buna karşın İttihatçıların bu muhalif grubun sadece bir kanadını oluşturduğudur.

¹² Sergio Luzzatto, "Jeunes révoltés et révolutionnaires (1789-1917)", içinde Giovanni Levi ve Jean-Claude Schmitt, *Histoire des jeunes en Occident. 2. L'époque contemporaine*, Seuil, 1996, s.209-275.

1820 ve 1830'lu yıllarda ortaya çıkan yeni kuşak edebiyatçıların kendilerini gençlikleriyle tanımlayarak "Genç Fransa" ya da "Genç Almanya" olarak adlandırmaları;¹³ daha siyasal ve daha militan bir içerikle, İtalyan birliğinin teorisyeni ve önemli aktörü Mazzini tarafından kurulmuş gizli örgütlere "Genç İtalya" ve "Genç Avrupa" isimlerinin verilmesi; Ludwig Feuerbach, Bauer kardeşler, Karl Marx gibi isimlerden oluşan ve Hegel'in sol bir okumasını yapan "Genç hegelciler" grubu, ve genç sıfatı çevresinde toplanmış olan diğer grupların hepsi varolanı değiştirmek için onu yeniden değerlendirmek gerektiğini savunuyordu. Üyelerinin çoğu edebiyat ya da yayın çevresinden gelen bu hareketlerin ortak noktaları, hepsinin farklı açılardan ülkelerindeki iktidarları eleştiriyor olmaları, bu eleştirilerinden dolayı ülkelerinde yasaklanmaları ve fikirlerini yaymak için başka ülkelere gitmek zorunda kalmalarıydı.

Baskıdan kaçılarak gidilen yer de bahsi geçen gruplar arasındaki diğer bir ortak noktayı oluşturuyordu. XIX. yüzyıl boyunca aydınların sığınağı olarak görülen ve aynı zamanda devrimci fikirlerin çekim merkezi olan ülke Fransa, şehir ise Paris'ti. Bu seçimde elbette Fransız devriminin de etkisi vardı. Fransız devriminin ve fikirlerinin diğer ülkelerdeki genç aydınlar arasında çekici olmasındaki etkenlerden birisi, bu aydınların Fransız modelini izleyerek, kendi ülkelerindeki "Eski Rejim"de olduklarından daha saygın bir konum elde edeceklerine olan inançtı.¹⁴

Avrupa'da XIX. yüzyılda oluşan "genç örgütlenmeler" ile ilgili bu kısa açıklamalar bize doğal olarak yine bu yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nda genç sıfatı ile anılan iki önemli grubu çağrıştırmaktadır. Yazın dünyası merkezli Genç/Yeni Osmanlılar ve II. Abdülhamid'in baskı rejiminden kaçıp siyasal faaliyetlerini başta Paris olmak üzere Avrupa'nın çeşitli şehirlerinde devam ettiren Genç Türkler, bu özellikleri ile Avrupa'da XIX. yüzyıl bo-

¹³ Karşı-devrimci düşüncenin eleştirilerinden biri de aydınların varlığı ve rolü üzerinedir. Bu eleştirinin Avrupa'da yayıldığı XIX. yüzyılın ilk döneminde, bahsi geçen köken olarak edebiyatçı olan genç hareketlerinin önceleri karşı-devrimci fikirlere yakınlıklarının altını çizmek gerekir. Bu dönem aydınlarının yeni bir ruhanî gücün doğuşuna inançları, bir peygamber edasıyla yeni bir din sunma iddiaları bu çerçevede anlaşılabilir. Tüm XIX. yüzyıl Avrupa'sındaki aydınlar hakkında mükemmel bir çalışma için bkz. Christophe Charle, *Les intellectuels en Europe au XIXe siècle. Essai d'histoire comparée*, Editions du Seuil, 2001 (ilk basım 1996).

¹⁴ a.g.e., s.85. Charle, XIX. yüzyılda değişimi arayan genç gruplarından bahsederken, onların idealist bir siyasal ilhamla, fikirlerin gücüne, Fransız devriminin sunduğu şemanın gelecekte uygulanabileceğine, halkın liderlerin peşinden gideceğine inandıklarını belirtir. Bu "romantik devrimcilikleriyle" baskı altındaki halkın aydınlarla birlikte hareket edeceklerine inancın tam olduğu bir dönemi temsil etmektedirler. Bkz., s.138. Karşı-devrimci anlayışın Fransız devriminin aydınlar nezdindeki çekiciliğini zayıflatması için bkz. Jacques Droz, *L'Allemagne et la Révolution française*, Paris, PUF, 1949.

yunca genç sıfatı altında faaliyet gösteren diğer gruplarla aynı profili çiziyorlardı.¹⁵ Bunun yanı sıra, Fransız devriminin XIX. yüzyıl aydını için kurulması planlanan yapının esin kaynağı olduğunu göz önünde bulundurduğumuzda, Osmanlı ve Avrupalı aydınlar arasındaki önemli benzerliği görürüz.

DEĞİŞMEK AMA NASIL?

Gerçekten de Osmanlı aydınının düşünce kalıplarının belirlenmesinde Fransız devriminin yeri ve önemi çok belirgindir. Elbette, Fransız devriminin Osmanlı dünyasında algılanması bu devrimin sadece olumlanması şeklinde olmamıştır. İlk aşamada hiçbir önem atfedilmeyen 1789 devrimine daha sonrasında büyük bir tehdit olarak bakılmış ve 1789'un sloganları ancak XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren gittikçe artan bir şekilde Osmanlı aydınlarının sahiplendikleri en önemli muhalefet simgeleri olmuştur.

Aslında, Osmanlı İmparatorluğu'nun siyasal, sosyal ve ekonomik yapısını en iyi tanımlayan kelimelerden birinin denge olduğu düşünülürse, özel olarak Fransız devriminin, genel olarak da devrim kavramının Osmanlı düşüncesinde olumsuz bir şekilde değerlendirilmesinde şaşılacak hiçbir şey yoktur. Tımar ve millet sistemleri İmparatorluğun etnik ve dinsel anlamdaki çokçeşitliliğini ve farklı toplumsal katmanlarını bir denge içinde idare etmesini sağlamaktaydı. Bu dengenin varolabilmesi için ise adalet anlayışı çerçevesinde nizamın korunması, düzenin devamlılığı öncelikliydi. Düzenin devamlılığının temel amaç olduğu bir yapıda da devrime elbette yer yoktu.¹⁶

Bu açıklamalarla vurguladığımız denge/düzen özdeşliği ve düzen/devrim karşıtlığı elbette ki Osmanlı İmparatorluğu'na has bir durumu göstermez. Bu denklem ve karşıtlık indirgeyici olmakla birlikte tüm top-

¹⁵ Bu konuda bkz. Şerif Mardin, *Yeni Osmanlı Düşüncesinin Doğuşu*, İstanbul, İletişim yayınları, 1998, s.29-31. Mardin, Ali Suavi'ye dayanarak Genç Osmanlı grubuna "genç" kelimesinin dahil edilmesinin sebeplerinden biri olarak "Avrupa'nın Osmanlı İmparatorluğu'nun ölüm sancıları içinde olduğu şeklindeki inancına karşı, kurucuların İmparatorluğun bekâsını vurgulamak istemeleri olduğunu" belirtir, s.31. Ayrıca, "genç" ve "yeni" terimlerinin kullanımı ve içeriği için, Niyazi Berkes, *Türkiye'de Çağdaşlaşma* (yayına hazırlayan A. Kuyaş), İstanbul, YKY, 2003, s.275-287. Ayrıca, Mustafa Fazıl Paşa'nın 1867 yılında temsilcisi olmakla şeref duyduğunu söylediği grubun ismi "Jeune Turquie"dir (Genç Türkiye). Bkz., M. Kaya Bilgegil, *Yakın Çağ Türk Kültür ve Edebiyatı Üzerine Araştırmalar. I Yeni Osmanlılar*, Ankara, Baylan matbaası, 1976, s.9. "Genç Türkiye" hakkında Şerif Mardin, *a.g.e.*, s.41-51.

¹⁶ Niyazi Berkes'in bu konudaki açıklamaları şu şekildedir: "Bu ilkeleri [Osmanlı İmparatorluğu'nun yönetim ilkeleri] kabul eden kişiler için normal ve ideal toplum düzeni, sürekli olarak denge halinde duran toplumdur... Hayatın kanunu değişme ("inkılâp") değil, düzen yani "nizam"dır. İdeal olan değişme, evrim veya ilerleme değil, dengedir. Dengenin tecellisi adalettir. Bunlara aykırı olan herşey ihtilâldir, anarşidir; çünkü değişme (inkılâp) bozulmaya ("ihtilâl" haline) yol açar. Dengesi bozulan toplumlara kurtuluş yoktur.", *a.g.e.*, s.31.

lumları anlama yolunda bize ipuçları vermektedir. Bu çerçevede, yukarıda bahsettiğimiz XIX. yüzyıl Avrupa'sında devrim fikrinin hakimiyetine ilişkin eklenilmesi gereken bir diğer nokta, devrime fikir ve eylem olarak karşı çıkan seslerin güçlülüğüdür. Her fikir karşıtını doğurur: Fransız devrimini hazırlayan düşünceler ile devrim sürecinin karşıtları karşı-devrim düşüncesinde tohumlarını bulmuş ve daha sonrasında az ya da çok etkilediği diğer düşünce akımlarıyla yoğrularak tarihsel süreçte kendine bir yer bulmuştur.

Fransız devriminin ardından 1793 yılında başlayan terör dönemi, birçok Avrupalı aydın için devrimin nerelere varabileceğini gösteren somut bir örnektir. 1789 ile 1793 tarihlerini birbirine bağlayan nedir? Nasıl olur da özgürleşmeyi amaçlayan bir devrim, ardından yakıp yıkmaya yol açan "Terör" dönemini doğurur? Devrim ile terör ve düzenin bozulması arasındaki ilişkiye dair bu ve benzeri sorular, Avrupalı aydınların Fransız devrimine yaklaşımlarını etkilemiş ve XIX. yüzyıldaki olayları incelemelerinde de belirleyici olmuştur. Avrupalı aydınlar için 1789 ile başlayan devrim süreci, XIX. yüzyıl boyunca devam etmiştir. 1830 ve 1848 devrimleri ile bu devrimlerin öncesi ve sonrasındaki otorite boşluğu, onlara 1789-1793 ikilisini çağırıştırır. Bu yüzyılda, Avrupalı aydınların bir grubunda, 1789 Devriminin ve devrimin beraberinde getirdiği düzensizlik süreçlerinin bitmediği fikri ve bu süreçleri bitirme tutkusu hakimdir. "Devrimi sona erdirme"¹⁷ amacı taşıyan, yani, istikrarsız bir şekle bürünen sosyal ve siyasal yapının yerine süreklilik arzeden siyasal kurumlardan oluşan, düzenin hakim olduğu bir yapı kurma arayışındaki yeni fikir akımları belirmiştir. Dolayısıyla, Osmanlı yöneticilerinin devrime olumsuz bakmasına yol açan sebepler, farklı içeriklerle olmakla birlikte Batı dünyası için de geçerlidir.

Fransız devriminin Osmanlı İmparatorluğu'nda olumlu, hatta fikir ve söyleme yön veren şekilde algılandığı döneme, yani XIX. yüzyılın ikinci yarısına geldiğimizde, özgürlük, eşitlik, anayasacılık fikirlerinin Batı'nın teknolojik gelişmişliğine duyulan hayranlıkla birleştiğini ve ikisi arasında kurulan paralellik sonucunda Fransız devriminin taşıyıcısı olan fikirlerle devrim sonrasında şekillenen siyasal yapının Osmanlı aydınları üzerinde etkili olduğunu görmekteyiz. Bir yandan 1789'un üçlü sloganı olan özgürlük, eşit-

¹⁷ Bu tanım (*Terminer la Révolution*) Fransız Devrimi sonrası yazılan kitapların başlığında da yer almaktadır: Mme de Stael, *Des circonstances actuelles qui peuvent terminer la Révolution et des principes qui doivent fonder la République en France*, (*Devrim'i sona erdirebilecek güncel şartlar ve Fransa'da Cumhuriyet'e temel olması gereken prensipler*), 1798. Ayrıca, XX. yüzyılda Fransız Devrimi'nin önemli tarihçilerinden olan François Furet'nin yazdığı ve derlediği kitaplarda da aynı başlığı görmekteyiz. Bkz. F. Furet ve M. Ozouf (der.), *Terminer la Révolution. Mounier et Barnave dans la Révolution française*, (*Devrim'i sona erdirmek. Fransız Devrimi'nde Mounier ve Barnave*) 1990.

lik, kardeşlik ve bunlara Osmanlılar tarafından eklenen adalet;¹⁸ kökleri islam düşünce ve pratiğinde olduğu iddia edilen meşveret, meclis, temsiliyet ve diğer yandan anayasa, anayasal monarşi, Osmanlı aydınının siyasal yapıyı değiştirme amacının dayanak noktalarını oluşturuyordu. Devrim kavramı ise Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemlerindeki somut siyasî amaçların ve soyut ideallerin gerçekleşmesi için bir araç niteliğindeydi.

Devrimin değişim için araç olarak görüldüğünü belirtirken, devrim kavramının nasıl bir değişim anlayışını barındırdığı üzerinde de durulması gerekir. İlk olarak hatırlatmamız gereken nokta İmparatorluk döneminde ve Cumhuriyet'in ilk yıllarında devrim (*révolution*) kelimesini karşılayan terimlerin ihtilal ve inkılab olduğudur. Devrim terimi ilk olarak Cumhuriyet döneminde, Osmanlıca kelimelere Türkçe karşılık bulunması ve terimlerin türkçeleştirilmesini amaçlayan dil politikası sonucu 1935 yılındaki Cumhuriyet Halk Partisi Programında yer almıştır.¹⁹

Bu üç terimin tanımları, farklılıkları, ortak noktaları ve Cumhuriyet döneminde ideolojik konumlanmalarda kullanılması bu yazının konusu dahilinde değil. Fakat, incelediğimiz açıdan bakıldığında ihtilal ve inkılab terimlerinin tek bir içerikle ve sadece muhalif gruplar tarafından kullanıldığını söylemek doğru olmayacaktır. Bu durum yazımızın başında ifade etmeye çalıştığımız devrim kavramının muğlaklığına ek olarak tarihsel süreç içinde kazandığı anlam ile açıklanabilir. Örneğin, inkılab terimi benzer dönemlerde farklı anlamlarda kullanılmıştır. Ahmed Midhat Efendi 1877-8 tarihinde yayımlandığı ve *Üss-i İnkılâp* (İnkılabın temeli) adını verdiği kitabında Kırım savaşıdan 28 Haziran 1877'deki parlamentonun birinci oturumuna kadar geçen süreyi anlatır.²⁰ Ahmed Midhat inkılabı "yenilenme" şeklinde kullanır. İnkılab diye bahsettiği, sultan II. Abdülhamid'in 31 Ağustos 1876'da tahta çıkışı ile başlayan süreçtir. Ahmed Midhat'ı inkılab terimini kullanmaya iten unsurlar Anayasanın ilan edilmesi, seçimlerin yapılarak parlamentonun açılması, yani yeni bir dönemin başlamış olmasıdır.

Diğer taraftan, bu kitabın yazılmasından bir süre önce inkılab teriminin sultan Abdülaziz yönetimine radikal bir şekilde muhalefet eden bir dergiye

¹⁸ Adalet kavramının bu üçlü slogana eklenmesi hakkında bkz, François Georgeon, "La justice en plus: Les Jeunes Turcs et la Révolution française", ANKA, no.10, 1990, s.21-32.

¹⁹ *Cumhuriyet Halk Partisi Programı*, Ankara, Ulus Basımevi, Mayıs 1935. Programın yer aldığı bu kitapçığın son kısmındaki türkçeleştirilmiş terimlerin bulunduğu "bulmaç"ta Osmanlıca "inkılab"ın karşılığı olarak Türkçe "devrim" terimi verilmektedir. Bu arada, 1943 Parti programında tekrar inkılab teriminin kullanıldığını belirtelim. Yani 1935 yılında devrim teriminin ilk kullanımı kısa vadede bir devamlılık sunmamıştır.

²⁰ Ahmet Mithat Efendi, *Üss-i İnkılâp*, (yayına hazırlayan T. G. Seratlı), Selis Kitaplar, 2004.

isim olarak kullanıldığını görüyoruz.²¹ Cenevre’de 1870 yılında çıkan *İnkılab* dergisinin “sultanın mahvından başka çare tasavvur edemediklerini” belirten iki kurucusu Mehmed Bey ve Hüseyin Vasfi Paşa’nın düşünce ve eylem düzeyindeki radikallikleri;²² kısa bir süre çıkmış olan derginin alt başlığında Kur’an’dan bir alıntı olan “zulmedenler, yakında nasıl bir inkılabı uğrayıp devrileceklerini bileceklerdir”²³ ibaresinin yer alması; dergide inkılabın sultanın halli için bir araç olarak sunulması; makalelerde Fransız devrimine göndermenin sıkça yer alması ve inkılabın hürriyet, eşitlik, kardeşlik ve aynı zamanda adalet, barış, güvenlik, zenginlik ve diğer birçok olumlu gelişme için bir zorunluluk olduğunun söylenmesi,²⁴ inkılab teriminin dergi tarafından, Ahmed Midhat örneğinden çok farklı bir anlamda kullanıldığını göstermektedir.

Ahmed Midhat’ın kitabındaki kullanımıyla inkılab terimi bir süreç olarak görülmekte ve reformlarla gerçekleşen bir evrimi, değişimi ifade etmekteyken, dergideki kullanımında ise şiddet içeren bir yönetici ve yönetim değişimi ifade edilmektedir. Her ikisinde de inkılab kelimesi bir değişimi tanımlamakta, ama bu değişimin neyi içerdiği ve nasıl olduğu konusunda temel farklılıklar bulunmaktadır. Jön Türk döneminden itibaren hakim olan kullanım ise, *İnkılab* dergisindeki kadar radikal olmamakla birlikte, dergi örneğindeki gibi, yani sultanın yetkilerinin sınırlandığı meşrutî monarşiye geçiş anlamında bir yönetim değişikliğini ifade etmektedir.

Belirtilmesi gereken bir diğer husus, söylemin radikal olsun ya da olmasın geleneğe, İslam’a gönderme yapmasıdır. Bunun en somut örneklerinden biri yukarıda değindiğimiz *İnkılab* dergisinin kapağında yer alan Kur’an ayetinin kullanımudur. Gelenek ve dine gönderme yapılmasının arkasında,

²¹ Bu dergi döneminin en radikal yayını olarak değerlendirilir. Bkz., Şerif Mardin, *a.g.e.*, s.60 ve 242. Ayrıca, Mümtaz’er Türköne, *Siyasî İdeoloji olarak İslamcılığın Doğuşu*, İletişim yayınları, 1994, s.80 ve 89.

²² Mehmed, « Keş-i Zamîr », *İnkılab*, 28 Nisan 1870, no.1, alıntılan, M. Kaya Bilgegil, *a.g.e.*, s.200. Ebüzziya Tevfik’in anlattıklarından hareketle Mehmed Bey’in aktivizmini 1871’de Paris Komünü’ne katılmasında da görebiliriz, *Yeni Osmanlılar Tarihi*, İkinci cilt, (günümüz diline uyarlayan Ziyad Ebüzziya), Kervan yayınları, 1973, s.91-92. Bu konuda, Mümtaz’er Türköne, *a.g.e.*, s.88, not:106. Diğer taraftan, derginin yazarlarından Hüseyin Vasfi Paşa da 1868 tahinde sultan Abdülaziz’e bir saldırı girişiminde bulunmuştur. Bkz., Şerif Mardin, *a.g.e.*, s.242.

²³ Dergideki bu alt başlık Kur’an’ın 26. suresindeki 227. ayetinden alınmıştır. Bu ifade, derginin başlığında Arapça ve Fransızca “*Les tyrans verront bientôt par quelle révolution ils seront renversés*” olarak yer almaktadır. M. Kaya Bilgegil, *a.g.e.*, s.140 ve kitabın sonundaki *İnkılab* dergisinin nüshası.

²⁴ Mehmed, *İnkılab*, 28 Nisan 1870, no.1, başlıksız makalede “...İnkılab adalet, müsâvat, uhuvvetdir. İnkılab, selamet, servet, sulh, emniyetdir... Hiçbir ahali inkılab yapmadan hürriyetini kazanmadı. Hiçbir cemaat inkılab yapmadan terakki edemedi...” açıklamalarını okuyoruz. Bkz., Kaya Bilgegil, *a.g.e.*, s.189.

devrim aracılığıyla âdil düzenin tesis edilmesi amacı bulunmaktadır. Böylece, devrimci söylem, gelenek ve din ile desteklenmektedir.

OSMANLI AYDINI VE DEVRİM

Devrim kavramının Jön Türkler için nasıl bir değişimi ifade ettiğini daha iyi görebilmek amacıyla Aralık 1895 ve Ağustos 1908 tarihleri arasında toplam 202 sayı olarak Paris'te yayımlanmış *Mechveret* dergisine bakabiliriz.²⁵ Bu dergi bize yukarıda değindiğimiz Osmanlı aydınınının düşüncesinde devrim ve düzen arasındaki ilişkiyi görmeyi sağlayacak ve bu anlamda devrim ile amaçlanan değişimin ne olduğu hakkında ipuçları verecektir.

Mechveret dergisinde yer alan makalelere hakim olan yaklaşım, devrimci bir söylemi benimsemiş gözükürken, ancak devrimin düzensizliğe yol açma riskine karşı ılımlı bir tavidir. İzlenen temel siyaset ise İmparatorluk birliğinin korunması temelinde tüm etnik ve dinsel grupların II. Abdülhamid'e karşı hep birlikte hareket etmesinin gerekliliğine olan inançla şekillenmektedir. Eylem olarak devrimden ne beklediklerini dergideki şu satırlarda görebiliriz: "Apaçık ortada ki, halkı herhangi bir kanlı ayaklanmaya itmek istemiyoruz; sadece, halkın hep beraber ve canlı bir şekilde hoşnutsuzluğunu ve İnsanlığa zulüm olan bu halin durduğunu görme arzusunu göstermesini istiyoruz."²⁶ Başka bir yazıda ise aşırılığa kaçmamak ve toplumsal sorumluluk bilinciyle hareket etmek gerekliliği vurgulanarak: "Bir vatansever, sadece elebaşı olduğu çılgınca eylemlerden değil, aynı zamanda yığınların tutkularını kışkırtabilecek ve toplumun hayatı işlevlerini felce uğratabilecek tedbirsiz sözlerden de sorumlu olduğunu hiçbir zaman unutmamalıdır."²⁷ denilmektedir. Bu ve benzeri birçok ifade göstermektedir ki aşırılığa kaçmadan, toplumsal düzeni koruyarak değişiklik gerçekleştirme isteği devrim fikrine karşı ihtiyatlı olmayı getirmektedir.

Devrim fikrinin toplumsal düzeni koruma isteği ile içiçe değerlendirilmesinin diğer bir yansıması da devrim gerçekleştikten hemen sonra ona bir son verme arzusunda ortaya çıkmaktadır. Bu çerçevede devrim, kısa vadede yaktığının yerine yenisini kurabildiği takdirde başarılı addedilir. Ahmed Rı-

²⁵ Bu dergi *Meşveret* dergisinin eki niteliğinde Fransızca olarak Ahmet Rıza önderliğinde çıkarılmıştır. Dergi, 23 Temmuz 1908'de anayasanın sultan tarafından tekrar yürürlüğe konmasından ardından Paris'teki yayınına son vermiş ve 1 Ağustos 1908 tarihinde çıkan 202. sayıya "Paris'teki "Mechveret" in son sayısı" alt başlığı atılmıştır.

Bu Fransızca derginin incelemesi Şerif Mardin tarafından da yapılmıştır, *Jön Türklerin siyasi fikirleri 1895-1908*, İletişim yayınları, 1996, s.200-218.

²⁶ P. Anméghian, "Stupéfiant croupissement", *Mechveret*, 1 Ocak 1899, no.70.

²⁷ Ahmed Rıza, "L'inaction des Jeunes Turcs", *Mechveret*, 1 Aralık 1902, no.135.

za'nın belirttiği gibi "sadece yeri daha iyi bir şekilde doldurulabilecek olan yıkılmalıdır."²⁸ Buna ek olarak, devrimin hemen ardından kurulacak yeni yapı ise geçmişin değerlerini yerle bir etmemeli, geleneklerle uyum içinde olmalıdır. Birçok yerde tekrar edildiği gibi: "geleneklere ve ülkenin varolan kanunlarına dayanan, İmparatorluğun toprak bütünlüğünü ve vatandaşların huzurunu garanti altına alacak genel reformlar dışında selamet görmüyoruz."²⁹ denilmektedir.

Diğer taraftan, devrim kavramı karşısındaki bu ihtiyatlı yaklaşım, İmparatorluğun bütünlüğü söz konusu olduğunda kavrama olumsuz ve yıkıcı anlamlar yükleyen bir tutuma dönüşmektedir. Bunun sebebi özellikle Balkanlar'da yükselmekte olan milliyetçi örgütlenmelerin kendilerini devrimci olarak tanımlamalarıdır. İmparatorluk birliğinin korunması birincil hedeflerinden biri olan *Mechveret* dergisi için ise devrim ancak İmparatorluğun tüm unsurlarının topyekûn destek verdiği bir hareket olursa değer taşımaktadır.³⁰ Aksi takdirde devrim ile anarşi, devrimci ile anarşist terimleri özdeşleştirilmektedir. Derginin yazarları bölgesel ayaklanma olarak tanımladıkları milliyetçi hareketlerden farklı olduklarını kanıtlamak amacı ile anarşist ve devrimci olmadıklarını belirtirler. Ahmed Rıza: "Korkudan değil, siyasî akıl yani vatanperverliğin gereği olarak ne anarşistim ne de devrimci" diye yazar.³¹ Özetle, devrim kavramına, devrimin düzensizliğe yol açması fikriyle bağlantılı olarak çekinceyle yaklaşmakta, İmparatorluğun bütünlüğü söz konusu olduğunda ise olumsuz bir anlam yüklenilmekte ve devrim gerçekleştirildikten sonra da ona bir son vermek amaçlanmaktadır.

Mechveret dergisinden hareketle yaptığımız bu kısa açıklamalar yukarıda değindiğimiz devrimin Jön Türk döneminde olumlu bir anlamda algılandığı yönündeki ifademiz ile çelişir gözükmemektedir, ama tüm bu ihtiyatlı ve olumsuz yaklaşıma rağmen devrim kavramı ve fikri ön plandadır. Bu ikircikli gibi gözükken durum devrimin bir araç olarak algılanması ile açıklanabilir. Zaten, gerçekleştirildikten sonra devrimi bir an önce bitirme isteği de onu değişim amacına ulaşmak için bir araç olarak görmenin yansımasıdır.

²⁸ *idem*.

²⁹ Ahmed Rıza, "La Bulgarie et la Macédoine", *Mechveret*, 15 Nisan 1898, no.55.

³⁰ "Réponse à quelques critiques" (Bazı eleştirilere cevap) başlıklı anonim yazıda şu satırları okuyoruz: "Devrimlere taraftar değiliz; şu andaki durumda, devrimlerin ülkenin yaşamsal çıkarlarına zarar verdiklerine inanıyoruz. Osmanlı halkının farklı unsurları arasında ortak bir amaç ve genel bir uzlaşma olmaksızın gerçekleşen her türlü bölgesel ayaklanma sadece kıyım ve düşmanın ekmeğine yağ sürmeye yarar." *Mechveret*, 15 Şubat 1901, no.110.

³¹ Ahmed Rıza, "La politique du jour", *Mechveret*, 1 Mart 1900, no.93.

Devrimin hemen ardından devrime bir son verme amacı, Osmanlı aydınının devrim fikrine pragmatik ve işlevsel bir anlam yüklediğini göstermektedir. Bu şekilde algılanan devrime, işlevini yerine getirdiği andan itibaren ihtiyaç yoktur. Devrim, reformlarla gerçekleşecek aşamalı ilerlemenin ilk ve en önemli evresi olarak görülmektedir. Dolayısıyla devrim anayasal sistemi yürürlüğe koymak ve düzen içinde ilerleme amacına ulaşmak için bir araçtır. Devrim kavramına değişimin taşıyıcısı olduğu ölçüde olumlu bir anlam yüklenmesiyle birlikte, bu değişimin geçmişin değerleri toptan reddedilmeden, gelenek ve bu geleneklerle oluşmuş kurumlarla uyumlu bir şekilde gerçekleşmesi gerektiği savunulmaktadır. Tüm bu fikirleri özetler nitelikteki açıklamaları 1908 devriminden sonra "sakin ve ihtiyatlı olalım" başlığı altında yayımlanan bir yazıda bulmaktayız: "Daha önce de birçok kereler belirttiğimiz gibi bizim için devrim ilke değil geçici bir araçtır. Onu, ülkemizin dinsel ve toplumsal kurumlarına karşı değil, mutlakiyete ve zulme karşı yönlendirdik; onu, yöneticileri varolan İmparatorluk kanunlarını, özellikle de Anayasa'yı yürürlüğe koymaya mecbur kılmak için kullandık..."³².

Aktarmaya çalıştığımız şekliyle devrim fikrinin bu algılanma biçimi, kendini en açık olarak "barışçıl devrim" tanımında göstermektedir. Barışçıl devrim, devrim öncesinde istenilen düzen değişikliğinin içeriği ve yöntemini anlatmak için, 1908 sonrasında ise gerçekleşmiş olan devrimi tanımlamak amacıyla hem Osmanlı hem de Avrupalı yazarların sıkça kullandığı bir kalıptır. Devrimin barışçıl olması gerekliliğine yapılan vurgu, toplumsal düzeni koruyarak siyasal yapıda değişiklik yapma isteğinin somut göstergesi niteliğindedir. Bu haliyle barışçıl devrim tabiri, Osmanlı aydınının kendi ülkesinde gerçekleştirmeyi amaçladığı devrimin, kendisinin öncülü olan devrimlerden, özellikle de 1789'dan farkını ortaya koymaya yaramaktadır.³³

1908 devrimi sonrasındaki değerlendirmelerde ön plana çıkarılan konu, bu devrimin örnek aldığı 1789 Devrimi'nden farklı olarak, hem gerçekleştiği süreçte hem de sonrasında şiddet sahnelerine yol açmamış olmasıdır. 1789'un şiddet ve terörüne karşılık, 1908 barışçıl bir nitelik taşımaktadır. 1908'i farklı kılan şiddet değil barışçılık, düzensizlik değil düzendir. Bu anlamda, Osmanlı aydını, toplumsal çalkantıdan uzak, şiddete bulaşmamış bir

³² A[hmed] R[ıza], "Soyons calmes et prudents", *Mechveret*, 1 Ağustos 1908, no.202.

³³ "Osmanlı halkı, barışçıl devrimler silsilesinde tek olan bu sihirli tabloya, unutulmaz gösteriye bakarak kendisine soruyor: "Bu hayal mi, yoksa hakikat mi?" "Ottomanus, "Liberté, égalité, fraternité", *Mechveret*, 1 Ağustos 1908, no.202. "A voir ce tableau magique, ce spectacle inoubliable, unique dans les annales des Révolutions pacifiques -les seules humaines et fécondes- le peuple ottoman se demande: "Est-ce un rêve ? Est-ce la réalité ?"".

devrim gerçekleştirerek 1789'un eksikliğini tamamlamış ve 1908'in başarısını kanıtlamış olduğuna inanmaktadır.³⁴

SONUÇ

Genel hatları ile ortaya koyduğumuz bu devrim anlayışının kökenlerini Osmanlı-Türk düşüncesinin kadim dostu pozitivizmde bulabiliriz. Auguste Comte'un öncüsü olduğu pozitivist felsefenin tarihi üç dönemde incelediğini hatırlarsak (teolojik – metafizik – bilimsel/pozitif dönemler) Fransız devriminin de içinde bulunduğu dönem ikinci aşamaya yani metafizik döneme tekâbül eder. Bu dönemleme içinde 1789, eleştirel aklı ön plana çıkararak insanlık tarihi için önemli bir aşamanın geçilmesini sağlamış olmakla birlikte, toplumun ihtiyacı olan yeniden örgütlenmeye imkan vermeyip, tersine, toplumda anarşinin hakim olacağı bir yapıyı hazırlamasından dolayı eksik kalmaktadır.³⁵ Dolayısıyla, toplumun yeniden örgütlenememesine sebep olan devrime bir son verilmeli ve devrimlerden kaçınılmalıdır.³⁶ Başka bir deyişle, pozitivist düşünce Fransız devriminin kazanımları olduğunu savunur ve onları dışlamaksızın, devrime pozitif döneme ulaşmak amacıyla bir yön verme hedefi taşır. Pozitivizmin, kendini Fransız Devrimi'nin devamındaki süreçte şekillendirerek devrimin üzerine yeni bir yapı kurmayı amaçlamasının en somut örneği, kendisine has olarak kurmuş olduğu takvimde 1789 tarihinin birinci yıl, yani milad olarak kabul edilmesidir.

Pozitivizmin devrim ile olan çelişkili ilişkisinin benzerini Osmanlı aydınlarında da görmekteyiz: Bir yandan değişimi sağlamak için ilk adım olarak görülen devrimin gerçekleşmesi arzusu, diğer yandan ise düzenin bozul-

³⁴ Doktor Nazım Paris'te "Grand Orient"'ın (Büyük Doğu) toplantısında 7 Kasım 1908'de yaptığı konuşmasında devrimin, hürriyetin Türkiye'ye girmesi ve ilelebet yerleşmesi için olanak sunduğunu söyledikten sonra şunları eklemektedir: "Bu mucize, bu değer biçilmez kazanım, yurttaşlarımızın değerli kanundan bir damla bile feda edilmeksizin gerçekleşmiştir... Daha düne kadar mutlak hürriyet rejimine tabi olamayacağı düşünülen halkımıza en ciddi umutları beslemek için, halkımız nezdinde yapılan kökten değişimlerin farkına varmak, ve halkın, yeni siyasi durumun ilanını nasıl sakin ve onurlu bir şekilde karşıladığını hatırlamak yeterlidir". Burada da görüldüğü gibi halkın şiddete başvurmaması sadece devrimi ayrıcalıklı hale getirmekle kalmamakta aynı zamanda bu devrimin geleceğinin ne kadar parlak olduğunu göstermektedir. Alıntılan, Paul Dumont, "Une déléation Jeune-turque à Paris", içinde Edhem Eldem (ed.), *Première Rencontre Internationale sur l'Empire Ottoman et la Turquie Moderne*, Isis, İstanbul-Paris, 1991, s.328-331.

³⁵ Comte'un insanlık tarihini üç dönem olarak incelediği eserleri için özellikle Auguste Comte, *Plan des travaux scientifiques nécessaires pour réorganiser la société*, 1822, içinde *Système de Politique Positive*, 1854, ayrıca, *Physique sociale. Cours de philosophie positive, leçons 46-60*, Hermann, 1975.

³⁶ "Pratik siyasetin temel amacı, medeniyetin ilerlemesine engellerden doğan şiddetli devrimlerden kaçınmak ve onları bir an önce, normal zamanlarda toplumu yumuşak bir şekilde harekete geçirecek kadar düzenli, basit bir ahlaki eyleme indirgemektir", Auguste Comte, *Plan des travaux scientifiques...*, s.96.

ması başta olmak üzere, devrimin beraberinde getirebileceği tüm olumsuzluklardan kurtulma arayışı. Nasıl ki pozitivizm, Fransız Devrimi'ni evrensel tarih içinde önemli bir olay olarak değerlendirmiş, ama bir yandan da onun yol açtığı krizlere bir son vermeyi kurgulamışsa, Osmanlı aydını da 1789'u mitleştirerek kendi topraklarında bir devrim gerçekleştirmeye çalışmış, ama bunun mitleştirmiş olduğu devrimle aynı hatalara düşmeyerek farklılaşmasını, eksiksiz olmasını istemiştir.

II. Abdülhamid yönetimine muhalif Osmanlı aydınının her fırsatta Fransız devriminden etkilenmiş olduğunu ve bu devrimin kendisine hem fikir hem de eylem açısından öncü olduğunu belirtmesine rağmen buna gerçekten inanıp inanmadığını tespit etmek mümkün görünmemektedir. Ama, bu söylemin aydınların muhalif kimliğine hem Osmanlı İmparatorluğu içindeki farklı gruplar nezdinde hem de Avrupa'da meşruiyet sağladığı aşikârdır. Devrim kavramı ve Fransız devrimi değişim isteyenlerin bayrağıdır, ama Osmanlı aydınları her ikisinin de beraberinde getireceği tehlikelerin farkındadırlar. Özgürlük, eşitlik, kardeşlik gibi soyut kavramların yapısal eleştirisini yapmamakla birlikte İmparatorluğun geleceği açısından bu kavramların etkileri üzerine düşünmüşlerdir. Bir yandan 1789'un ilkeleri olan kavramları bayrak haline getirirken diğer yandan bu kavramların Osmanlı İmparatorluğu gibi farklı etnik ve dinî cemaatlerin birarada varolduğu bir yapıda içleri boş kalabileceği ve İmparatorluğa zarar verebileceği yönünde fikir yürütmüşlerdir. Bu tavır devrim kavramı için de geçerlidir. Devrim kavramı ani, radikal ve öngörülemez değişim anlamında kabul edilmemiş, bu kavram sıkça dillendirilmekle birlikte düzen fikrinden de ödün verilmeyerek ikisi arasında bir birliktelik oluşturulmaya çalışılmıştır. Bu anlamda "Osmanlı düşüncesine özgü bir devrim anlayışı"ndan bahsedebiliriz.

Değişim amacını gerçekleştirmede birinci adım olarak görülen devrim fikri ve bununla bağlantılı olarak Fransız devrimi iki süzgeçten geçerek Osmanlı düşüncesinde kendine yer bulmuştur. XIX. yüzyılın ikinci yarısında, 1789 ve onun taşıyıcı fikirleri karşı-devrimci düşünce başta olmak üzere pozitivizm ve diğer farklı bakış açılarıyla sorgulanıp onlarla yoğrularak değişik biçimler almıştır. Osmanlı aydını, 1789'u, devrim sonrası bir dönemde onun üzerine yapılan tartışmalar ve yukarıda çok kısa olarak değindiğimiz devrim-terör ilişkisine yöneltilen eleştiriler üzerinden anlamıştır. Bu birinci süzgeçi oluşturmaktadır. Bu fikirlerin algılanma sürecindeki ikinci süzgeç ise doğal olarak kendileridir. Geçmişleri ve içinde yaşadıkları ortam sorunları algılama biçimlerini belirlemektedir. Zaten, belirli bir tarihsel süreç sonucunda, belirli bir coğrafi alanda şekillenen kavram ve fikirlerin, düşün dünyasını başka tarihsel süreçler içinde kurmuş bir ülkede yayılması basit bir

kabul etme/ettirme çerçevesinde incelenmemelidir: Fikirlerin kabulü, kabul edilenin değiştirilip yeniden çözümlenerek sahiplenilmesi olabilir ancak. Düşüncelerin ve kültürel modellerin dolaşımı ile etkisi, dinamik ve yaratıcı bir süreç içinde şekillenir. Aynı doğrultuda metinlerin de tek tip ve sabit anlamları yoktur, onların herhangi bir topluma etkisi hareketli, çoğul ve zıtlıklar içeren yorumlar doğurur.³⁷

³⁷ Bu tespitler için, Roger Chartier, *Les origines culturelles de la Révolution française*, Seuil, 2000, (ilk basım 1990), s.35.